

Bir Düşünce ve Mantık Problemi Olarak Paradoks

Özet

Paradoks düşüncenin, iddianın, ifadelerin, mantıksal olarak doğruluk, tutarlılık, geçerlilik ölçüleri dikkate alındığında dinamik bir problem zemini oluşturmaktadır. Paradoksun fark edilmesi, ortaya konması düşüncenin bulunduğu noktayı fark etmek anlamındadır. Bu makalede paradoksun ne olduğu ve argümanlar açısından nasıl kullanıldığı üzerinde durduk. Argümanlardaki önermelerin ve kabullerin kendi içindeki bütünlüğü bozulmadan aynı anda çelişigi ile gerçeklik iddiası paradoksu oluşmaktadır. Neredeyse tüketilemez paradokslardan Yalancı Paradoksu, Zenon Paradoksları ve Metafiziksel Paradoksları örnekleme olarak aldık..

Anahtar Terimler

Paradoks, Mantıksal argüman, Yalancı paradoksu, Zenon paradoksları, Metafiziksel paradokslar.

Paradox as a Problem of Logic and Thought

Abstract

Paradox offers a very fruitful problematic ground for thought, argument and expression when the problems of logical consistency, validity and truth-values are considered. To be aware of paradox is to find out where the problems of a thought lie down. In this article it dealt with how paradoxes are used as part of logical arguments. If a proposition and its contradiction have same truth-value, then paradox arises. Liar paradox, Zenon Paradoxes, Metaphysical Paradoxes are given as paradox examples.

Key Terms

Paradox, Logical argument, Liar paradox, Zenon paradoxes, Metaphysical paradoxes.

'durmak, yürümekten daha yorucudur.'

Doxa, Grekçe'de kabul, inanç ve düşünce anlamlarını ifade etmektedir. Genel kabuller kullanılarak argümanın oluşumunda bir araç olmuştur. Paradoks, Grekçe *para-*

(ötesinde-karşısında) ve doxa'dan üretilmiş olup¹, doğruluğu kabul edilen bir fikrin dışına taşan, düşünce için geçerli kabullerin sınırlarını aşan bir ifade anlamını taşır (Reese 1999: 549). Etimolojik olarak 'karşı kabul' anlamına da gelebilen paradoks ifadelerin mantıksal doğruluk değeri esas alındığında aynı anda açıkça ispatlandığında çürütülen, çürütüldüğünde ispatlanan mantıksal bir zorunluluk getirmektedir (Lacey 1986: 170). Paradoksu bir argüman olarak ele aldığımızda bir önermede, bir fikirde, öncüller kabul edilebilir, argüman olarak gayet 'doğru', fakat yapılan çıkarım 'yanlış', sonuç kabul edilemez görünmektedir. Gerçi burada öncüllerin, çıkarımın veya sonucun 'doğru' görünürken, tamamen yanlış olması, bazen bunun tam tersi olarak 'yanlış' görünürken doğru olması paradoksu oluşturmaktadır. Argüman, önerme veya ifadede iki 'doğru' ya da iki 'yanlış' arasındaki bu çelişki (Yüksel & Büyükkeçeci 2003: 147-59) felsefi açıdan çözümlenemezse, mantığın esas aldığı temellere dönük bir tehdit olarak algılandığı için ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır (Pearson & Phelps 1998: 41).

Paradoksun, daha önce bilindiği düşünülse de, özellikle Antik Yunan'da kendi başına felsefi bir problem olarak ele alınmıştır. Bu dönemde düşünsel tartışmalarda karşılıklı polemik amaçlı kullanılmıştır. Aristoteles'e göre paradoks, tartışmak için muhaliflerin ya da rakiplerin kullanılmaktan hoşlandığı yollardan biridir (1995 164a 15: 279).² Paradokslar, çok çeşitli olmakla birlikte, genel olarak mantıksal paradokslar olarak bilinir (Lacey 1982: 41). Dildeki kapalılıktan kaynaklanan paradoksların aldatıcı olabileceğini, düşüncenin ve varlığın mahiyetini ifade etmeyebileceğini düşünen H. Ziya Ülken'e göre dil ve matematik paradoksları karışık olarak devam etmektedir (Ülken 1957: 135). Epistemolojik temel sorunları ilgilendirenleri mantıksal paradokslar ve dilin yapısından kaynaklanan paradoksları semantik paradokslar olarak iki ana gruba ayırabilirsek de çeşitli paradoks türlerinin ortak noktası, mantıksal olarak, özel bir tür çelişkiyi, tezatı, ve çatışmayı içermeleridir (Bunge 1999: 206; Pence 2000: 41). Burada paradoksun birebir çelişki³ ile eşanlamlı olduğu düşünülmemelidir.⁴ Paradoksun içinde bir çeşit çelişki olduğu doğrudur ama yönü, anlam ve doğruluk değeri paradoksa farklı bir felsefi değer yüklemektedir. Salt çelişkide, çelişen taraflardan biri doğru diğeri yanlış değerine sahiptir. Paradoksun sahip olduğu çelişki zaten bu iki farklı ve zıt değerini ortaya çıkmasından kaynaklanır. Çelişenlerin aynı anda doğru ya da yanlış olması düşünülmaz. Yani çift değerli mantığın parçası olan bir önerme ya doğru ya yanlıştır. Paradoksta ortaya çıkan çelişki durumu bundan daha farklıdır.

¹ Grekçe: *paradoxon*, Latince: *paradoxum*. *Insolubilia* ve *aporia* ile de karşılanmıştır. İng.: *paradox*, Fr.: *paradoxe*, Al.: *paradox*. Arapça, 'tenâkuz' çelişkiyi, 'müşkil' kavramı da bu tür bir mantıksal sıkıntıyı ifade etmektedir (Al-Acem 1996: 514).

² Diğer yollar, dil ve mantık yanlışları, yalanlama, boş söz söyleme/mugalata (İng: *refutation*, *falsity*, *solecism*, *babbling*) kavramları ile verilmiştir. (a.e.)

³ İng.: *contradiction*, Ar.: *tenâkuz*: Hukukta; iki delilden her birinin diğerini ortadan kaldırıcı şekilde bir durum arzemesi (Erdoğan 1998: 454).

⁴ K. Popper'a göre paradokslara bazen çelişki dense de bu biraz yanıltıcıdır. Örneğin 'Plato dün mutluydu ve mutlu değildi' cümlesinin mantıkça yanlış olduğunu kabul etmemiz yeterlidir. Ama paradoksta "doğru olduğunu veya yanlış olduğunu güçlüğe uğramaksızın kabul edemeyiz" (1994: 329).

Paradoksun Kavramsal Tanımı

Paradoksun farklı vurgular ile yapılan çeşitli tanımları bulunmaktadır. T. Grünberg mantıksal paradoks ve antinomi kavramlarını birlikte, “(İng.:logical paradox, antinomy) bir önermenin gerek kendisinden gerek değilmesinden çelişme türetilmesi” (2003: 86) olarak ‘mantıksal çatışkı’ başlığı altında ele almaktadır. O. Hançerlioğlu, ‘çatışkı’ kavramını, Osmanlıca tesâvi-i nâkizeyn⁵, teâdül-i nâkizeyn, kazıyye-i mütenâkıza, mütebâyinât karşılıkları olarak düşündüğü, antinomi olarak, özellikle Kant’ın antinomilerini açıklamak için kullanmıştır. Aslında kazıyye-i mütenâkıza çelişik önerme anlamına gelmektedir ki çatışkı anlamına kullanılmamalıdır. Mütebâyinât ise birbirine uyuşmayan iki ayrı görüşü ifade eder. Hançerlioğlu klasik paradoks örneklerinin en bilinenlerinden Zenon paradoksu için ise ‘Zenon çıkmazları’ ifadesini tercih etmiştir. Aynı yerde paradoks kavramı ise Osmanlıca, davayı mücerrede, tahakküm, garip, garabet ve münharif’in karşılığı olarak “aykırı düşünce”⁶ başlığı ile açıklanmıştır (1993: 22). Münharif, sapan, doğru gitmeyen, çarpık, sağlam olmayan düşünce anlamında olduğundan, antitez çağrışımı yapan aykırı düşünceyi karşılamaktadır. Görüldüğü gibi Hançerlioğlu’nun burada verdiği bazı Osmanlıca karşılıklar anlam karışıklığına yol açabilecekse de, çelişik düşüncenin mantığa göre yanlış sayılırken, genel düşünceye aykırı paradokstaki düşüncenin doğru olabileceği vurgusu dikkate alınmalıdır. Ona göre paradoksu oluşturan temel problem ‘yanlış koyum’ ya da bilgi yoksunluğundan kaynaklanmaktadır (1978: 147).

Paradoks ‘doğru’ veya ‘yanlış’ değeri taşıyan ama bir yönü ile, genel kabullere karşı ileri sürülen iddialar, onlara ters düşen ifadelerdir. A.Cevizci paradoksu “genel inançlara aykırı düşen önerme, sezgisel olarak kabul edilmiş olan öncüllerden yola çıkarak, bu öncüllerden tümdengimsel akıl yürütme ile, ya bir çelişki yani doğru olamayan, ya da temel inaçlara aykırı olan bir sonuç çıkarma durumu” (2003: 317) olarak tanımlarken, paradoksun genel inaçlara, kabullere aykırı olsa da doğru gözükene bir tümce olduğunu ifade eder.

S. H. Bolay antinominin önermeler, kurallar arası çelişki anlamını ‘çatışma’ başlığı altında ele alırken paradoks için ayrı bir tanımlama ve başlık kullanmamaktadır (1999: 72). Diğer bir felsefe sözlüğü ise ‘çatışkı’ başlığını antinominin Türkçe karşılığı olarak alıp, paradoksu ‘açmaz’ başlığı altında açıklamaktadır (Ulaş v.d. 2002: 9). ‘Açmaz’ ve ‘çıkamaz’ ile daha çok argümandaki çözümlenemezliğe işaret etmektedir. Çatışkı henüz çok yaygın bir kullanıma sahip olmasa da felsefi bir tartışma problemi olarak iddialarda ‘çözülmesi gereken’, belki de ‘çözümünebilir’ bir özelliği vurgulamak için kullanılabilir. Bu çözümlenme –paradoksal bir zorluğa düşmeden ifade etmeye çalışırsak– mutlaka doğruluk-yanlışlık değerlerinden birinin zorunlu tercihi olmayabilir.

Paradoks Çözümlemesi

Çok ilginç bir şekilde kabulünü imkansız kılan aynı anda hem doğruluk hem yanlışlık değeri içeren paradoks, aslında aynı anda ikisinin de doğru olamayacağı ama aksinin

⁵ Aynı kullanımı birbirine yakın ifadelerle (Akarsu 1998: 44)’de görmekteyiz. Burada ‘çıkamaz’, *aporia* karşılığı olarak kullanılmıştır.

⁶ Paradoks için kimi zaman şaşırma amacı güden, aykırı kanı, duygu ve düşünce anlamında ‘karşıtlam’ kelimesi de teklif edilmiştir (Püsküllüoğlu 1995: 1222).

de mümkün olmadığı iki uçlu bir durum ortaya çıkarmaktadır. Görünüşte yadsınamayan öncüllerden çıkarımla oluşan kabul edilemez veya çelişki oluşturan sonuçları ile ortaya çıkan paradoksun çözümü ya öncüller içinde bir mantık yanlışı olduğu veya akıl yürütmede bir problemin olduğu ya da bu kabul edilemez gözükün sonucun aslında tolere edilebileceği gibi bir neticeye götürmektedir (Blackburn 1996: 276). Mantıksal düşünme açısından çıkarımlarda, akıl yürütmede nasıl bir yol izlendiği üzerinde, kavramların nasıl kullanıldığıyla ilgili dikkatli bir değerlendirme gerekliliği oluşmaktadır. Paradoks bu açılardan bilgi eksikliği, yorum hatası, yanlış kabuller gibi nedenlerle oluşuyor olabilir (Büyükelçi 2004: 8). Bu nedenler bulunmaya ve açıklanmaya çalışılmalıdır. Paradoksun oluşmasının nedenlerini bulma çabası, paradoksun tespitinin de önemli bir sonucu olacaktır. Bu nedenler üzerindeki tartışmalar kendi başına bir değere sahiptirler. Onun dışında her paradoks için mutlak bir çözüm olması zorunlu değildir. Önemli olan bunun fark edilmiş olması ve sonuçları değerlendirirken hesaba katılması gerekliliğidir.

Russell'a göre paradokslar 'kısır döngü'den oluşan rahatsız edici bir durumdur ve bundan kaçınmak için ele alınmalıdır. Bu yüzden paradoksların mantık ve matematiğin ortaya konulmasındaki hatalardan kaynaklandığının gösterilmesi gerekir. Başarılı sonuç sadece mantığın kendinden menkul zorunluluğunun reformu aracılığıyla paradoksları elemekle mümkün olacaktır (Kneale & Kneale 1991: 657).

Paradoks farklı anlam vurguları ile kullanılmakla beraber inanılması güç, aynı zamanda hem doğru hem yanlış, makul gözükmesine rağmen özne ve yüklemde çelişen önermelere işaret eder, ayrıca bunların arasına kendine has özel bir anlam yüklenen 'ölen, yaşar', 'kaybeden, bulmuştur' gibi deyişler de katılabilir. Bunların önemli bir kısmını dilin kullanım özelliğine göre retorik veya şiirsel sanat olarak görmek mümkündür. Burada ontolojik veya epistemolojik bir çelişki aramak yerine metaforik bir anlatım tarzı olarak kabul edildiğinde dil ve gerçeklik ilişkisi içinde daha farklı bir noktaya dikkat çekilmiş olacaktır. Bu tarz ifadeleri mantıksal paradokslardan ayırmak hem mümkün hem de gerekli olacaktır. Bazı sorular kendi içinde paradoksal bir durum taşırlar. Bunların bir kısmı 'tavuk mu yumurtadan çıkar, yumurta mı tavuktan çıkar' gibi kısır döngüleri ifade ediyor olabilir, ya da 'bardağın yarısı boş mu yarısı dolu mu?' gibi içinde aynı olayı farklı yorumlamalardan kaynaklanan bir problem varolabilir. Bütün bunlarla birlikte paradokslardan çıkarılan sonuçlar farklı da olsa felsefe ve bilimin gelişmesine katkıda bulunurlar. Problemlere farklı bakış açılarıyla yaklaşılmasına, yeni yorumlara neden olurlar (Büyükekeci 2004: 13).

Mantıksal İfadesi Açısından

Bir iddiada yalnızca A doğru olmadığında, A zorunlu olarak doğru oluyorsa paradoks oluşmuştur. 'Bu sayfada yazılanlar yanlıştır' cümlesi eğer doğru ise bu cümlenin doğru olmaması gerekir. Bu da cümlenin yanlış olduğunu ispatlar. Yani iddianın doğru olduğunu göstermek onun yanlış olduğunu gösterme anlamına geldiğinde paradoks oluşur.

Paradokstaki ifadelerdeki muğlaklık, açık ve seçik olmama, çelişkinin altında yatan temel kurallara dikkati çekerek açıklanmasını, yorumlanmasını zorunlu hale getirmektedir (Rescher 2001). Çözüm üzerinde geliştirilecek düşünceler bu kural ve temel prensiplerin ne olduğu üzerinde tartışmalara yol açmaktadır. Bu problemlerin ortaya çıkma-

rilmasında, problem tespit ve çözümlenmelerinde bir çok bilim dalına yardımcı olacaktır.⁷ Mevcut herhangi bir problemin gerek ortaya konuşunda gerek onu takip eden yorum ve anlamların üzerinde sürekli ve canlı bir değerlendirme zorunluluğu oluşturan paradokslar (Erickson 1998) problemde değişmesi, gelişmesi ya da kaçınılması güç bazen de imkansız olan noktaların belirginleşmesini sağlayacaktır.

Paradoks, bir argümanın doğruluk değeri kabul edildiğinde aynı anda çelişğini de içermesi söz konusu olduğundan, doğruluk değerinin kabulündeki güçlüğü ya da imkansızlığı ortaya çıkarmakla ciddi sorgulamaları beraberinde getirmektedir. Görünüşte geçerli bir çıkarımla ulaşılan ama kendisiyle çatışan bir iddiadır. Esas olarak genel geçer kabullerle tezat oluşturan paradokslar, kabul edilebilir öncüllerden, geçerli bir çıkarımla ulaşılmış olsa bile sonuç çelişkiden kurtulamaz. Paradokslar ilk bakıldığında doğru gibi kabul edilmesi beklenen bir özelliğe sahiptir. Ama, aslında ciddi bir bakış açısıyla içinden çıkılabilir bir hal alabilir. Paradoksta açık olarak doğru gibi gözükse ama gerçekte çelişen iddia ya aslında ifade olarak çelişkiye götürmediği, sonucu gerçekten çelişik olmadığı, ya da öncülerin bir kısmının veya tamamının doğru olmaması ile açıklanabilir. Anlamsız (saçma, absürd) bir gerçeklik olarak da değerlendirilebilecek paradokstaki çelişkiyi kaldırabilmek için en azından öncüllerden birini yok saymak gerekebilir. Dolayısıyla paradoks karşısında ya kavramları ve çıkarım sürecini reddetmek ya da paradoksun çözümsüzlüğünü kabullenmek dışında pek tercih şansı kalmamaktadır.

Mantıksal Yapısı ve Aristoteles'te Paradoks

Birbirine çelişik iki gerçekliğin aynı anda varlığını kabul etme zorluğu, düşüncenin temellerini sorgulama ve anlama anlamında oldukça çetin bir imtihanla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu zorluğu fark etmek epistemolojik olarak önermelerin kaynağının doğru olarak tespit edilmesini gerektirecektir. Aristoteles paradoksal ifadelerin ortaya çıkışının bağlı olunan ekolün ne olduğuna bakılarak tesbit edilmesi gerektiğini, bu açıdan da her ekolün bir çok insan için paradoksal gözükse yönleri olabileceğini düşünür. O'na göre dikkat edilecek nokta şöyledir: “paradoksal bir ifadeyi belirleyebilmek için seninle tartışan kişinin hangi ekole ait olduğuna bak ve gör ve bir çok insana paradoks gözükse doktrinlerini sorgula. Zira her ekolün böyle bir yönü bulunmaktadır. Bu konularda önermelerin arasında çeşitli ekollerin tezlerinden oluşan bir kolleksiyon oluşturmak temel bir kuraldır.” (1995: Topics, Book VIII 172b 30-173a 5: 271). Buradaki çözüm ise paradoksun, argümanın kendisinden değil, karşı tarafın gerçekten ne istediği ile alakalı olduğunu belirten Aristoteles bir çok kimsenin düşündüğünü, kabul ettiği şeyi söylemediğini, söylediğine de inanmadığını hatırlatır. Her iki halde de paradoksal bir durum ortaya çıkmakta ve kişiler zihinlerinde gizli olan düşünceleri açıklamak durumundadır. Paradoksa götüren yollardan biri de doğa gerçekleri ile umum kabullerin (uylaşım-*convention*) standartları arasında oluşturulan çelişkidir. Mesela ‘adalet’ herkes tarafından iyi bir şey görülürken doğa standartlarına göre adaletin herkes tarafından

⁷ Bilim felsefesinde paradigmalardan temel problemlerinin tespiti bu paradigmalardaki gerekli değişimlerin belirlenmesi için oldukça önemlidir. Bilimsel teoriler için vazgeçilmez olan varolan problemdeki paradoksal yaklaşımların nasıl anlaşıldığı ile doğrudan ilgilidir. Buna bir örnek olarak bakınız (Bruce 2002).

zorunlu olarak iyi görülmediğini söyleyenler, bu ikisi arasında bir zıtlık görürler. Umum kabuller ile doğa gerçeklerine ulaşan ya da doğa gerçekleri ile umurun kabullerine giden kişinin ifadeleri arasında paradoksal bir duruma düşülmektedir. Bazı sorularda her iki durumda makul olmayan neticeler görülebilecektir. Aristoteles'in belirttiği, 'İnsan bilgeye mi babasına mı itaat etmelidir?', 'insan adaleti mi yoksa mutluluk için gerekeni mi yapmalıdır?', gibi sorularda iki zıt anlam ortaya konmaktadır. Bu tür makul olmayan bir tercihe zorlayan ifadelerde çoğunluğun görüşü ile hakikatin ve doğanın standartları arasında bir zıtlama ortaya çıkmaktadır. Paradokslar genel geçer kurallara göre açıklanmaya çalışılmalıdır (1995: Topics, Book VIII 173a 30: 274).

Epistemolojik Kökeni

Paradoksun yapısının, genel olarak felsefenin nasıl yapıldığı ile ilgili olduğu düşünülebilir. Bir bakıma paradoks düşüncenin alt yapısını ve nasıl örüldüğünü gösterir bir örnek olarak karşımıza çıkar. Paradoksları anlamının zihin gelişimi üzerinde etkisi, epistemolojik temeller üzerinde iddiaların nasıl kurulacağını, argümanın nasıl oluşturulması gerekliliğini belirleyecektir. Paradoksun nasıl geliştirileceği ya da bir iddianın paradoks olarak hangi noktalara kadar götürülebileceği, argümanların geçerlilik-doğruluk değerinin belirlenmesinde etkili olur. Paradoksu değerlendirmek adeta bir felsefi sorunun nasıl ele alınacağını önemli bir alt yapısını vermektedir. Hatta bir konunun problem olup olmayacağı, onun nasıl ele alınacağı üzerinde nasıl fikir geliştirilebileceğinin en net ve açık örneklerini bize sunabilir.

Thinking About Logic yazarı S. Read'e göre paradoks filozofların büyüğü ve fetişi, adeta etrafında güve olan bir ışık gibi hayran olunan çok enteresan bir şeydir. Ama filozof kötü ruhları yok etmeye çalışan bir şaman edasıyla bizi kurtarmak için her şeyi yapmaya hazırdır (Read 1995: 2). Bazen gayet doğal, açık, sade makul varsayımlar karışıklığa, karmaşaya, çelişkiye ve hayal kırıklığına yol açabilmektedir (a.e., 3). Felsefe belki de ifade edilen düşüncelerin bu ilginç yönlerini keşfetme macerasıdır. Zaten varsayımların, önermelerin, argümanların içinde her zaman baş gösterebilecek sıkıntının aşılma çabası, değerlendirilmeye ve açılmaya çalışılması bunların felsefi değerini belirler. Önermenin meydan okuması ancak olası paradoksları ile yüzleşmesi ile mümkün olabilecektir. Kavramların kullanımı, kategorilerin yerli yerine oturtulması (Cocchiarelli 1987: 41), tutarlık ve geçerlilik sınaması düşüncenin hem kabullenilebilmesi hem de gelişimi için temel oluşturacaktır.

Düşünce çeşitli temeller üzerinde kurulurken bu temellerin ya da temeller üzerine kurulan argümanların zaman zaman birbirlerine tercih edilmekte zorlandığı durumlar olabilmektedir. Tercih yapıldığında diğer çelişik ihtimallerin de haklılık kazandığı bir durum fark edilmesi gereken bir paradoksu oluşturur. Üzerinde değerlendirme yapıldıkça tercih edilen temelin, varsayımın, kavramın ya da tüm argümanın doğruluk değeri onun çelişki ile varolma zorunluluğu gösteriyorsa bu, açıklanması, çözümlenmesi gereken bir paradokstur. Bu bir yönüyle yok edilmesi ya da istenerek veya istemeyerek göz ardı edilmesi gereken bir zorunluluğa götürmektedir. Eğer paradoksların çözümünü sadece onların varlığını kabule dayandırırız bir 'üst kuralla' onun geçerliliğini, paradoks dışında bir değere dayandırmamız, bağlamamız gerekir.

Paradoksal düşünce geliştirme, düşünce için önemli bir süreç olarak kabul edilebilir. Yani aynı anda iki zıtlığın, çelişkinin doğru olabilme ihtimali veya gerçekliği üzerinde düşünme ile, ulaşılan sonucu değiştirmeye yetmese de bilgi değerinin sınanmasını sağlayacaktır. Paradoksta kalmanın düşünce olarak bir zaaf olduğu düşünülse bile bunun tek başına tespiti dahi aranan doğruluk ya da yanlışlık değerlerinin belirginleşmesini sağlayacaktır.

Felsefi Bir Sorun Olarak

Düşünceyi zorlayıcı bir yanı olan paradokslar zihinsel hareketliliği sağlayarak canlı bir tartışma ortamına fırsat verir. Felsefi bir problemde paradoksal bir durumun oluşup oluşmadığını tespit ve bunun üzerindeki çözüm arayışları farklı ve yeni düşüncelerin gelişmesine mevcut önermelerin de sağlamasının yapılmasına yol açacaktır. Quine'e atfedilen bir ifadeyle paradoksun ortaya çıkarılması, tarihte birçok kereler düşüncenin temellerindeki ana değişiklikleri meydana getirmiştir. Mesela 19. yy.daki Zenon paradoksunun matematiksel analizi, 20. yy.da set teorileri (set teorileri paradoksu), Gödel'in sınırlama teoremi, Tarski'nin doğruluk grubu (yalancı grup) bunun en yaygın örneğidir (Clark 2001: ix). Bu teoriler mevcut olan varsayım ya da argümanları yeniden değerlendirirken fark edilen paradoksların üzerinden geliştirilen teoriler olarak karşımıza çıkar. Düşüncenin gelişimi için çok zengin bir hazine olan paradoksun farkına varılması teorilerin gelişimini, yeni teoriler ortaya çıkmasını sağlar. Paradokslar bir yandan keşfedilmeyi bekleyen sürprizler olarak dururken, bir yandan da ele alınan konunun tüm boyut ve bağlantılarını görmeyi zorunlu hale getirir.

Düşünce sürecinde, üzerinde durulan paradoks, argümandaki varsayımların neler olduğunu, argümanların içinde atlanan ya da gereksiz yere konan ifadeleri ortaya çıkaran bir turnusol kağıdı görevi görür. Oldukça ilginç tartışma konularına götüren paradoksların bir kısmı sadece bilmece gibi dil oyunu olarak görülebilirken felsefe için daha hayati önem taşıyanlar ise argümanın temel dinamiklerine dönük bir çelişki olduğu iddiasına sahip olanlardır. Bir teori ya da argümanın kendi içinde gerçekten bir paradoksa sahip olup olmadığı daha dikkatli bir inceleme ve tartışma ile ortaya konabilir. Bu tarz argümanların epistemolojik tartışmalara dayanması bir rastlantı değildir. Bilgi ve kabul ilişkisinde oldukça farklılaşan tartışmalar felsefenin tüm temel sorun ve prensipleri ile ilgili hale gelir.

Paradoksun ne olduğu tek başına bir felsefi problem sayılır. Çözüm önerilen, çözüldüğü düşünülen paradoks, paradoks olmaktan kurtulur mu? Paradoks mutlaka ortadan kaldırılması veya göz önüne alınması gereken bir problem midir? Yani argümandaki paradoks olduğu gibi kabul edilemez mi? Akıl ve dil açısından değerlendirilmeye alınan paradoks bu sınırların dışında var olmaya devam edebilir mi? *Reductio absurdum* anlayışı içinde rasyonel olmayan argüman da geçerli olabilir mi? Argümanı oluşturan kavramlar, önermelerin kurgusu, çıkarım yapılan sonucu doğrudan etkileyecektir. Her paradoksun mutlaka felsefi bir derinliği olduğunu iddia etmek zordur. Bir kısmını dil, mantık ve matematik oyunları diyebileceğimiz eğlencelik paradokslar olarak düşünebiliriz.⁸ Kolaycı kabuller görünürde doğru kabul edilen ifade ve önermeler paradoksal yanları

⁸ Çok çeşitli paradoks örnekleri için bak. Büyükelçi 2004; Erickson 1998; Clark: 2001.

ortaya konarak üzerinde daha derinlemesine bir düşünmeyi gerektirir. Paradoksal durumun ortaya çıkarılması, üzerinde tartışılması, çözüm önerileri, düşüncenin felsefi değerini artıracak ve aceleci hükümlerin tuzaklarına karşı korur hale getirecektir. Argümanın her hangi bir yerindeki paradoks olarak itiraz edilen noktayı 'dışarda' bırakarak argümanı kurtarabilir miyiz? Ya da kurtarma zorunluluğu var mıdır? Bu noktalar, problemlerde örneğin metafizikle ilgili problemlerde üzerine kurulan diğer bilgi değerlerini de belirleyici olacağı için doğruluk değerinin yorumlanması ve belirlenmesi oldukça önemli olacaktır.

Kullanımdaki İşlevselliği

Sokrates'in 'hiç kimse bilerek yanlış yapmaz' anlayışı, genel olarak doğru olduğu kabul edilen 'insanların sıklıkla yapmamaları gerektiğini bildikleri şeyleri yaparlar' anlayışı ile bir tutarsızlık taşımaktadır. Paradoksta mevcut kabullere karşı felsefi olarak ciddi bir karşı iddia ortaya konmaktadır (Honderich 1995: 642). Yine Sokratik paradoks olarak adlandırılan Sokrates'in 'tek bildiğim, hiçbir şey bilmediğim' düşüncesi hatırlanırsa, benzer bir durumla bilinemezliğin bilinirliği durumu ortaya çıkmaktadır.

Bazı argümanlarda ortaya çıkan, mantıksal düşüncedeki 'sınıflandırma kriterleri'nde oluşan çatışmadan kaynaklanan paradokslarda, varsa mantık yanlısının hangi sınıfa ait olduğunu belirlemek her durumda kolay olmamaktadır (Aristoteles 1995: 182b-25: 313). Burada problem sınıflandırma yapılırken oluşan çelişkilerdir. Mesela Kuantum Fiziğinde ortaya çıkan bir paradoks ışık fenomeninin hem dalga karakteri hem de parçacık karakteri göstermesidir (Honderich 1995: 642). Bunlardan herhangi biri temel prensip olarak ele alındığında diğeri karşısında problem olarak ortaya çıkmaktadır. Sınıflandırma problemine ait özellikler dikkatle takip edildiğinde ilgili bilimin 'doğru'larının ait olduğu zemin belirginleştirilmiş olacaktır. Sınıflandırma ölçülerindeki bu problem varlık üzerindeki tanımlama ve konumlama için tartışılması gereken temel bir problem oluşturmaktadır.

Paradoks bir iddianın zıddı ile çelişik olmak yerine bazen iddianın ifadesinin kendi içinde bir çelişki oluşturması ile de oluşabilir. Aksiyom ispatı istenmeyen gerçeklikler olarak tanımlanabilir. Antinomiler de temel gerçeklik kabullerindeki bu prensipler ve kurallarda karşımıza çıkan çelişik durumdur. Kant'ın anlayışında aksiyomlar geçerliliklerini apaçıklığın saf sezgideki (*pure intuition*) yapılanmasından alırlar. Frege'e göre aksiyomlar gerçekliklerini özdeşlik ilkesine indirgenerek ispatlarlar. Aksiyomların, mantıksal kurallar açısından tam da ispatlama noktasında kural koyucu, kurucu bir otorite (*constitutive authority*) ve bilimin objelerini belirleyen yadsınamayacak gerçekler olduğu için ispat edilemez. Aksiyomatik gerçekler ispatlanmak zorunda değildir. Aksiyomların gerçeklik değerlerinin sonuçlarına göre belirlenmediği düşünülürse bu onların gerçekliği ileri süren özel yapılarından kaynaklanmaktadır (Proust 1989: 151). Doğruluğu evrensel olarak kabul edilen, temel kabul edilmiş, kendi kendisinin delili olan kural ve kanun anlamındaki aksiyomların birbiri ile tutarlı olmaması, uygunsuzlukları ile antinomi ortaya çıkmaktadır. Zaten bu açıdan, antinomiler paradoksal bir yapı ortaya koyabilir. Paradoksların işlevsel olarak hem aksiyomlar açısından hem de antinomiler açısından kullanımdaki yerinin doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Bu, paradoksun anlaşılması ve çözümlenmesi için bir başlangıç noktası olacaktır.

Bazı Paradoks Çeşitleri

Paradoksların çeşitliliğin çokluğu burada bütün paradokslara değinmemize imkan vermemektedir. Dilden, mantığa, matematikten fiziğe kadar bir çok farklı bilim dallarındaki önergelerin sahip olduğu veya ürettiği çok sayıda paradoks bulunmaktadır. Bunlar bilim dallarının kendi bilgi kaynakları, metodolojileri ve teorileri ile açıklanmaya çalışılır. Matematiksel paradokslar, ödev mantığı (*deontic*) paradoksları, yığın paradoksu (*sorites*) gibi alanına, konusuna veya probleme göre adlandırılırken, Zenon paradoksları, Russell paradoksu, Cantor paradoksu gibi problemi ilk ortaya koyan ya da ilk formüle edenin, çözüm arayanın adıyla da paradokslar anılabilir. Düşünce ve felsefenin bir özelliği olarak paradokslarda bir tükenmezlik vardır. Bir kısmı benzer veya aynı paradoksların farklı ifadeleri, türevleri bile olsa paradoksların ortaya çıkmasının sürekli olacağı kanaatindeyiz. Her biri ayrı ayrı detaylı olarak irdelenmesi gereken bu paradokslardan hem diğer bir çok paradoksa kaynaklık etmesi hem de örnekleme olması açısından üç türüne değineceğiz. Yalancı paradoksu, Zenon paradoksları ve Metafiziksel paradokslar. Yalancı paradoksunu daha çok paradoksal dil-mantık problemlerine örnek olarak düşündük. Zaman-mekan kavram ve problemleri ile Zenon paradoksu fizik dünya ile ilgili mantıksal paradoksları temsil ederken, paradokslar gündeme geldiğinde atlanmaması gereken metafiziksel paradokslara da farklı bir problem dünyası olarak değinmeyi uygun gördük.

Yalancı Paradoksu

Giritli Epimenides'e dayandırılan bu paradoks değişik versiyonları ile görülebilir: 'Bütün Giritliler yalancıdır'. Bu önerme doğru ise, ifade sahibi Giritli olduğu için onun bu sözünün de yanlış olması gerekmektedir (Kneale & Kneale 1991: 228). Sözü yanlış olduğu kabul edilince de zorunlu olarak önerme doğru olmuş olacaktır. Buna diğer bir örnek şu verilebilir: 'bu sayfada yazanlar yanlıştır'. Eğer bu önerme doğru ise bu sayfada yazılanlar ve bu önerme yanlıştır, ve bu önerme yanlış ise ifade de yanlıştır yani bu sayfada yazılanlar 'yanlış' değildir, doğrudur. Başka bir örnek olarak, 'bütün genellemeler yanlıştır' önermesi de verilebilir. Bu da bir genellemedir dolayısıyla bu önermede yanlıştır, yani 'genellemeler yanlış değildir' sonucuna ulaşılır.

Söylenenin yanlış olduğunu ifade eden bir önerme doğru ise kendisini yanlışlamış, yanlışlayınca da söyleneni tasdik edip doğrulamış olduğunda bu tür bir paradoks oluşmaktadır. İfade ve önermelerin kurulmasındaki dikkat ve gerekli açıklamalar paradokstan uzaklaşmayı sağlayacaktır. Popper, 'Çoğunluğun bir diktatörü seçme hakkını' Demokrasi paradoksu, 'hoşgörüsüzlüğe bile hoşgörü'yü hoşgörü paradoksu olarak ele aldığı paradoksları yalancı paradoksunun birer versiyonu olarak değerlendirir. Aynı kategoride saydığı egemenlik paradoksunu da şöyle açıklamaktadır.

- A) B'nin dediği ilke kabul edilmelidir.
- B) A'nın dediği ilke kabul edilmemelidir.

Burada A'nın doğruluğu ile B esas alınırsa, B'nin getirdiği ilke ile A reddedilir. Bir diğer örnek, Popper 'tartışmasız kabul edilen her türlü ilke bir kenara bırakılmalıdır' ilkesini de, ne dediğine bakarak-doğru kabul edildiğinde kabul edilemez olduğu sonucuna ulaşırken yine de aksinin bir güçlük çıkarmadığı inancındadır (1994: 332). Aynı

şekilde yalancı paradoksunun birer türü olarak Wittgenstein'in *Tractatus*'da 'doğru önermelerin tümü.. Doğa bilimlerinin tümüdür.' önermesinin kendisi bir doğa önermesi olmadığı için kendi yanlışlığını ortaya koymakta ve hatta Wittgenstein'in 'hiçbir önerme kendisi üzerinde söz edemez' ilkesine de aykırı düşmektedir. Her ne kadar önermelerin paradokslardan kaçınmak için doğru, yanlış, anlamsız ya da sahte önermeler olarak ayrıldığı ileri sürülse de Popper, doğruluğu kabul edilemez bu tür önermelerin yanlışlığının veya anlamsızlığının da kabul edilmesinin bir problem oluşturmayacağını düşünerek şöyle der: "Kendi anlamsızlığını öne süren, bir önermenin biçimselleştirilmesinin sonucunun anlamsız ya da gerçekten paradokslu değil, düpedüz çelişkili olacağını sanıyorum." (a.e., 331). Özellikle Mantıksal Pozitivistlerin paradokslardan ve metafizik önermelerden kurtulmak için ileri sürdükleri 'anlamsız önerme' ayrımının doğal diller için yeterli olmadığını ifade ederken de Tarski'nin doğruluk kuramında da olduğu gibi, hiçbir sınırlı sayıdaki ayrımın önermeleri bu şekilde açıklamaya yetmeyeceğini belirtir (a.e., 332). Tarski'nin temel iddiası, bu paradoksların, günlük dilin (*ordinary language*) kendi doğru-yanlış değerini kendi önermelerine uygulamasından kaynaklanan tutarsızlık olduğudur (Kneale & Kneale 1991: 590).⁹

Zenon Paradoksları

Paradokslar ilk defa¹⁰ Elealı Zenon'un (M.Ö 490-430) tarafından kullanılıyor olmasa bile onun ortaya koyduğu paradokslarla şöhret bulduğu düşünülebilir.¹¹ Parmenides ve onun öğrencisi Zenon, gerçekliğin birliği ya da çokluğu üzerindeki tartışmalarda görünen ile gerçeklik arasında bir ayrıma gitmişlerdir. Gerçek varlığı bu dialektik yolla bulduklarını düşünmüşlerdir. Duyuların güvenilmezliği üzerine dayanan anlayışta gerçekliğin duyu ve tecrübe ile değil, düşünce yoluyla ulaşılabilirliğini vurgulamışlardır (Aristoteles 1995: Physics, 209a23: 356, 219b22: 358, 233a21: 393, 239b10: 403, 263a5: 439).¹² Zenon, Pisagorcunun anlayıştaki gerçekliğin çokluğunun (*plurality of worlds*) getir-

⁹ Frege, Russell ve Tarski tarafından farklı vurgularla kullanılan analitik sezgiler, epistemolojik zanları taşıyabilecek kadar güçlü inançlardır. Bir şey hakkındaki bilgimiz o şeyin kavram analizine ve oradan çıkarılan türevlerine hasredildiğinde, orada oluşacak herhangi bir tutarsızlık kavramın hata içerdiğini ortaya koyduğunda, ve o kavramdan çıkarılan hiçbir ardil kavram, o kavram ile bilgimizde *oluşturulan* şeyler hakkındaki bilgimizde bir rol oynamayacaktır. (Woods 2002: 228). Tarski'ye göre her doğal dilin yalnızca ve yalnızca yanlış olursa doğru olan bir cümlesi bulunmaktadır. Russell yalnızca ve yalnızca kendi kendisini üyesi olmadığında bir setin üyesi olduğunu delillendirmiştir. Tarski teoremini, doğal dilin doğruluk yüklemine tutarsız olması üzerine kurmuştur. Bu aynı Russell'ın delilini diğerlerinin 'seti' sıradan bir matematik kavramı olarak gördüklerinin tutarsız olması üzerine kurmuştur (Woods 2002: 229).

¹⁰ Aynı dönemlerde Çinli filozof Hui Shih (M.Ö. 305-380) ve daha sonra Hintli filozof Nagarjuna (M.S.100-200), Zenon'dan bağımsız olarak aynı paradokslar üzerinde birbirine benzer değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Felsefi düşüncedeki problemlerin belli bir coğrafya veya zaman dilimi ile sınırlı olmadığını gösteren benzer birçok örnek verilebilir (Reese 1999: 549).

¹¹ Sainsbury'ye göre her ne kadar Zenon paradokslarının tam olarak neler olduğu üzerinde evrensel bir mutabakat olmasa da O'nun hakkında temel kaynak Aristoteles olmuştur (1995: 7).

¹² Bir başka gerçeklik eleştirisi için aynı zamanda bakınız: (a.e., 250a20: 417) bir buğday tanesi ses çıkarmıyorsa bir yığın buğdayda ses çıkarmamaktadır anlayışı ile Zenon tarafından gös-

diği varlıktaki değişim ve hareket hakkında oluştuğunu düşündüğü problemi göstermek için paradoksları ortaya koymuştur. Var olanın ancak tek ve hareketsiz olması gerektiğine inanmıştır. Çoklu Dünya anlayışına göre varlık dolayısıyla zaman ve mekan sonsuz sayıda parçalara, noktalara bölünecektir. Zenon, paradoks örnekleriyle Pisagorcun temel iddiasının içinde taşıdığı, aşılmasını mümkün görmediği unsurlara dikkat çekmektedir.

Zenon paradokslarından Aşil-kaplumbağa yarışı ve Ok paradoksu en bilinenleridir. Bir koşu pisti boyunca sonsuz sayıdaki noktanın sonlu bir zaman içinde katedilebilmesi mümkün olmayacaktır. Herşey bölüneceği için yarış içerisinde başlangıcından itibaren her nokta bölünecektir. İki nokta arasını tamamlamak için en azından yarısına gelmelidir. Koşucu bu noktaya ulaşırken önce onun bölünmüş olan yarısını tamamlamalıdır. Bu bölünmüş noktaya ulaşabilmek için de yine onun bölünmüş olan parçasını tamamlaması gerekecektir. Pisagorcun anlayışına göre herşey bölündüğü için de, her bölünen bölümde yine bölüm olması gerektiği için, bir sonsuzlukla karşılaşmakta bu da hareketin imkansızlığı anlamına gelmektedir (Sainsbury 1995: 12). Aşil ve kaplumbağa örneğinde, Aşil (*Achilleus*) yavaş hareket ettiğini düşündüğü kaplumbağaya yarışa önce başlaması için izin verecektir. Fakat Aşil kendinden önce hareket eden kaplumbağayı hiçbir zaman geçemeyecektir. Aşil kaplumbağayı geçebilmek için onun geçtiği her noktayı aşmak zorundadır, ama artık kaplumbağa mantıksal zorunluluk olarak her zaman önde olacaktır. Hiçbir noktaya bir öncekine ulaşılmadan varılamaz. Buradan da, varlıkta sonsuz bir bölünme varsa hareket imkansızdır, anlayışı çıkar. Zenon bu paradoksta ortaya koyduğu varlıkta zaman ve mekan ilişkisi çerçevesinde varlığın bölünmesi anlayışı ile oluşan hareketin imkansızlığını göstermekle, Pisagorcun anlayıştaki hareketin gerçekliği ile varlığın çokluğunun aynı anda iddiasının tutarlı olmadığını ispata çalışmaktadır. Verilen örnek algı tecrübelerimize aykırı gözükmektedir (a.e., 20).

Ok paradoksunda; atılan ok bölümlere, parçacıklara ayrılmış gerçek mekanda bir yer kaplamalıdır. Bunun içinde her bölüm veya parçacıkta bir an bile olsa durması gerekecektir. Bu parçacıkların sonsuz olduğunu hem de okun hareket edebilmesi için her bir anı doldurması gerektiğinden, aslında hareket ediyor bile gözükse, gerçekte hareketsizdir (a.e., 21). Bu anlayışa göre, görülen şey sadece bir yanılsama olmalıdır. Zenon ve Elea okulu değişim ve hareketin yanılsama olduğu inancındadır. Çünkü yalnızca değişmeyen, hareketsiz, sürekli ve materyal tek bir varlık vardır (Stumpf 1994: 21). Aslında Zenon'un bu paradokslar ile anlatmaya çalıştığı esas problemin, çoklu bir dünya anlayışının oluşturduğu mantıksal tutarsızlığı ve çelişkileri ortaya koymak olduğu iddia edilebilir (Gökberk 1996: 29-30). Bu paradokslar ile sonuç alınamayan çelişkilerin oluşturduğu mantıksal problemin farkına varılması sağlanmakta, çözümü için epistemolojik olarak geliştirilebilecek, daha temelden bir yaklaşımın iddia ve argüman için esas alınması gerekli kılınmaktadır.

A. Grunbaum, Russell'in Zenon paradokslarının günümüze kadarki tüm zaman-mekan problemleri için bir tartışma zemini olduğu ifadesini yineleyerek Zenon'un gerçekten bunları söyleyip söylemediği, ya da savunup savunmadığını bir yana bırakıp paradoksu felsefi bir problem olarak ele almaktadır (1968: 3). Zenon bu paradoksları ile geometri ve kinetiğin eklenerek devam eden zaman ve mekan kavramlarına meydan

okumuştur: Bunlar, 1) mekanı, matematiksel devamlılığı ve sıfır uzunluğu olan noktalardan oluşan doğrusal bir çizgi kabul etme, kabulü üzerine kurulmuştur. 2) zamanı, doğrusal matematiksel sürekliliği olan anlardan oluşan çizginin pozitif süresinin, fiziksel bir süreci kabul eden anlayış üzerine kurulmuştur (a.e). Hareket hakkındaki bu yorumlar daha çok bizim 'algısal tecrübelerimize' dayanmaktadır. Hareketin geçici özelliği 'şimdi' veya 'varolmaya başlama' kabulü ile fiziksel teorilerde açıklansa bile zihinde algılanışına dayalı yorumlar devam etmektedir. W. L. Craig zamanın hem bu şekilde ardıl eklenmesinin (*successive addition*) hem de gerçek sonsuz (*actual infinity*) olmasının kabul edilemez olduğunu ifade eder. Özellikle geçmişte olmuş bitmiş zaman dilimleri sonsuz olamazlar (1979: 185).

Zenon paradokslarını çözmeye çalışanların yeni problemler ortaya çıkardıklarını ifade eden F.Shamsi, çabaların tamamen de boşa gitmeyip, problem üzerinde düşünmeyi yoğunlaştırdıklarını söyler. Çözümü ise şöyle görür:

1. Zenon paradoksları mantıksal paradokslardır. Paradokslar bütün olarak paradoks olmaya devam etse bile gerçek paradoks bize sonuçtaki çelişik iki önermeden birini kabul etmeyi gerektirmez. Yani Zenon'daki hareketin hareketsizlik olduğu şeklindeki yorumu ya da hareketin sonsuz bölüneceğini.

2. Zenon paradoksları hareketin illüzyon ya da gerçek dışı olduğunu göstermez. Hegel'in ifadeleri ile bunlar 'hareketin zorunlu olarak nasıl belirleneceği' esasdır ki bu da görecelidir.

3. Zenon'da temel problem "çoklukta bir'liği" veya 'bölünmez bütünde çokluk'u bulmaktır.

4. 'çokluğun birliği' ya da 'birliğin çokluğu' gibi sistemler tutarlı ve sistematik olarak devam etmelidir. Yani zaman-mekan, hareket hepsi sistemin içinde tutulan ilk postulatlar olarak alınmalıdır. Paradokslar yalnızca biz bunu gerçekleştirmekte hataya düştüğümüzde ortaya çıkar (1973: 16).

Hem atomcu hem de sonsuz bölünebilir sistemlerde ontolojik deyimlerin daha uygun kavramlar ile değiştirilmesi ile Zenon paradokslarının çözüleceğini ileri süren Shamsi Zenon'un noktaları (*points*) anlama çabasının bütün-parça, verilen bir çizgideki noktaların sayısı, verilen bir çizgiden noktaların hedefe ulaşması, noktalarla bir çizgi oluşturma, bileşenlerin sonsuzluğu¹³, süreklilik, hareket ve hız, iki serinin birbirlerine birebir karşılaması gibi problemlere götürmesine rağmen nihai herhangi bir sonuca ulaşamadığını ileri sürmektedir (a.e., 38). Yine de Zenon paradoksları zaman-mekan, hareket ile ilgili problemlerde bir çok felsefi tartışmanın kaynağı olmaktadır (Fearn 2001: 19-24).

Metafiziksel Paradokslar

Konuları metafizik problemlerden kaynaklanan paradoksların başta dil ve varlık olmak üzere ahlak ve sanat gibi düşünce alanlarını da etkileşimine alan bir ontolojik ve epistemolojik problemler yumağı olduğunu düşünebiliriz. Burada üstünde duracağımız

¹³ Sonsuzluk problemi ve zaman paradoksları ile ilgili detaylı felsefi tartışmalar için bak. Moore 1990, Teske 1996.

problem daha çok dini epistemoloji ve bunların ifade edildiği din dili ile ilgili bilgilerle ilişkilendirilebilir (Hepburn 1968: 16-23). Dini argümanlar metafizik dünyanın epistemolojik değerlerini de kullanım alanı olarak alırken metafiziğin kendi temel öncelik ve prensiplerini doğru-yanlış cetveline vurmaktadır. Bu metafizik özellikler ve değerler, bir üst kural olarak dinin üst dilini de kullanarak, paradoksları hem üretebilmek hem de başa çıkabilir bir durum ortaya koyabilmektedir.

Kierkegaard bu çerçevede bütün teolojik ifadelerin paradoksal olduğunu, aslında bu özellikleri ile genelde dini iddiaların özelde Tanrının doğası ile ilgili insan zihninin akletme yolları için kullandığı ölçülerin burada geçerli olmadığı, bu yüzden bu tür ifadelerin inancın birer objesi olarak görülmesi gerektiğini düşünür (Harvey 1997: 174). Burada irrasyonelliğe kaçış diye nitelendirilebilecek bir özellik, teologlar tarafından her zaman hoş karşılanmamaktadır. Zaten paradoks anlam olarak da irrasyonelliğin doğruluğunu iddia etmemektedir. Dinin üzerine felsefi tartışmalarda, özellikle din dilinin kendine has ifade biçim ve şekillerinin ortaya konmasında karşılaşılabilen paradoksal ifadeler, dil üzerindeki analizlerin önemine dikkat çekmektedir (MacGregor 1989: 464). Metafiziksel paradokslar diğer paradokslar gibi bazen problemin anlaşılması ve çözümlenmesi açısından oldukça derin kökleri olabilirken, bazen de yüzeysel ve spekülative olabilir.

‘Tanrı kaldıramayacağı kadar ağır bir kaya yaratabilir mi?’ sorusunu¹⁴ inceleyecek olursak, burada evet veya hayır cevaplarının her ikisinin de paradoksal bir durum ortaya çıkardığını görürüz. Tanrının Kâdir-i Mutlak olarak her şeye gücü yeteceği düşünülerek ‘evet’ cevabı verildiğinde şöyle bir netice çıkacaktır: O zaman Tanrı kudretinin yetemeyeceği bir şey yaratmış olacak, böylece kudretinde eksiklik olacak ve kudretinin her şeye yeteceği düşüncesi doğru olmayacaktır. ‘Hayır’ cevabı verildiğinde ise zaten Tanrının her şeyi yaratamayacağı düşüncesi kabul edilmiş olacaktır. Başka bir açıdan, “eğer Tanrının kaldıramayacağı kadar bir kaya varsa, Tanrı kudretsizdir. Öyleyse, Tanrı böyle bir kayayı yarattırsa, kendisi için temel bir sıfat olan Kadir-i Mutlak olmaktan uzaktır” (Rowe 1993: 7). Böyle bir kayayı yaratamaz ise kudretinde zaaf olduğu sonucu çıkacaktır. Bu da Onun kudretine uymamaktadır. Buradaki temel kabul Tanrının kendi için esas olan bir sığata aykırı davranmaması mantıksal zorunluluğu üzerine kurularak açıklanırsa soru temelsiz kalacaktır. Tanrı her şeyi yaratabilir ama mantıksal olarak zorunlulukları yok saymaz, anlayışı ile paradoksa düşmekten uzak durulabilir. Tabiat söz konusu olduğunda mantıksal zorunluluk ontolojik zorunluluktan ayrı düşünülmemelidir. Ancak mantıksal zorunluluk akli hakikatlerde ve zorunlu önermelere dayalı çıkarımlarda daha fazla bir açıklama ve yoruma ihtiyaç duymaktadır. Tanrının ne olduğu, ontolojik ve mantıksal zorunlulukların ne olduğu ile ilgili argümanlar ile desteklendiğinde burada evet ve hayır cevaplarının oluşturacağı paradoks cevaplanmaya çalışılır. Burada ise Tanrı hakkındaki kabullerin, Tanrı-Âlem ilişkisinin nasıl değerlendirildiği, ve bunların kişinin genel kabulleri içerisinde nasıl yer aldığı belirleyici olacaktır.

Tanım ve kategorik açıdan soru oldukça spekülativeftir. Hem Tanrı tanımı, hem fizik dünyanın kaldırma gücü ile ilgili alanların karıştırıldığı, kabul ve inanç açısından ön

¹⁴ Sorular her ne kadar argüman olarak sayılmayabilse de içinde barındırdığı düşünce sistematigi ile bir argümanın önemli bir parçası olabilir. Bu özelliği ile düşüncede ortaya çıkabilecek paradoksları belirginleştirecektir (Schlesinger 2001: 129-45).

kabullerin doğrudan etkilediği böylesi bir problematik, cevaplanmaya çalışılmadan önce bu spekülasyonun farkına varılmalıdır. Dört köşeli bir üçgen, ya da köşeli yuvarlak olabilir mi?, sorusu da buna benzer bir yapıya sahiptir. Aynı şekilde epistemolojik, kavramsal ve yapısal olarak argüman veya sorunun özü anlaşılıncaya kadar paradoksal görüntü ilginç gözükebilir. Çok karmaşık ve argümanların çok detaylandırılmadığı bu tür zihin egzersizleri yüzeysel oldukları kadar dikkati toplamak için faydalı olsa bile sadece, eğlencelik spekülasyonlar olarak kalabilirler.

Ama benzer bir paradoksal sorun, temelleri kavramsal temellerinden varlık sorunu, önermelerin ve çıkarımların doğruluk-tutarlılık değerlerine kadar tüm kabul, inanç, muhakeme, düşünce, fikir, dilek ve korkulara kadar uzanan değerlere uzanıyorsa, kabullerin tartışılması ile doğrudan ilişkiye, paradoksun nerede ve nasıl oluştuğunun çok daha detaylı, ciddi bir değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Felsefi değeri olan tartışmalar genellikle bu noktaları belirginleştirmek için uğraşmaktadır. Mesela, Tanrı varsa kötülüğün nasıl varolduğu tartışmasının özü böylesi bir paradoksun varlığı iddiasına dayanmaktadır:

- 1) Dünyada kötülük vardır.
- 2) Her şeye gücü yeten merhametli Tanrı vardır.
- 3) Tanrı bu kötülüğe ya buna izin veriyor ya da önleyemiyor.
 - a) Kötülüğe izin veriyorsa *merhametli*, Tanrı yoktur.
 - b) Kötülüğe gücü yetmiyorsa *merhametli*, Tanrı yoktur.

Tanrının sıfat ve fiilleri ile ilgili epistemolojik tartışmalara götüren bu sorun, Tanrının varlığına karşı argümanların başında sayılmış Tanrı ve kötülüğün aynı anda varlığı paradoks olarak sunulmuştur (Peterson v.d. 2001: 249-26). Çok daha köklü sorun ve prensipleri içine alan bu paradoks farklı bilgi alanları ile cevaplanmaya çalışılmıştır. Bunu için iki farklı yol önerilmiştir. Bu paradoksal problem Tanrının varlığının reddi ile çözümlenmek istenmiştir. Ya da, teistik felsefelerde kötülüğün tanımı varoluşsal olarak, günlük anlamından farklı yorumlanmış, Tanrının gücünün yetemeyeceği ya da merhametli olamayacağı asla kabul edilmemiştir. Farklı diğer bir yorum ise metafizik üzerine bu tür konuşmaları tamamen anlamsız ve gereksiz gören görüştür.¹⁵ Akıl-vahiy, Tanrı-âlem ilişkisi ve dini tecrübe konuları ile de alakalı olan bu konu epistemik değerlendirmeler için oldukça zengin bir zemin üzerine oturmaktadır.

Burada konumuz paradokslara çözüm iddialarından çok onlara işaret etmek olduğundan ait oldukları bilim alanlarının kendilerine özgü kavramları ve metodlarıyla çözüm bulma çabalarının detaylarına girmeyeceğiz. Ama problem bu tür sorunların paradoks olarak nasıl ele alındığının tartışılmasıdır. Bu tartışmalarda, epistemolojik tercihler ortaya çıkacak paradoks olduğu iddia edilen noktalar kabul ve önem çerçevesinde irdelenecektir. Paradoksun varlığını ileri süren veya reddeden görüş, bunu paradoksun ürettiği zeminin de mi yapacaktır yoksa bu zeminin üzerine sınırlı ölçüler veya yeni ilkelere mi koyacaktır? Bu soruların getirdiği zihinsel hareketlilik felsefeyi iş başında görmemiz anlamına gelir.

¹⁵ Detaylı tartışmalar için bkz. Cocchiarellal 1987.

Sonuç Yerine

Her çelişki bir paradoks olmamakla beraber paradoks kendi içinde özel bir tür felsefi çelişki taşımaktadır. Paradoksta çözümün mutlaka bulunmasından çok en azından bir çözüm yolu aranması gerekliliği bulunmaktadır. Her bilim dalı kendine ait önermeler alanına ait paradoksal durumları, ifadeleri tespit etmeli ve çözüm iddialarını kavramsal ve metodik olarak ortaya koymalıdır.

Paradoksun felsefeye katkısı, tartışmanın temel problemleri üzerinde yoğunlaşmayı sağlamasıdır. Paradokslar çeşitliliği ve sürekliliği ile tüketilemez gözükmektedir. Farklı bakış açılarını düşünmek zorunda bırakması, düşünce canlılığını sağlamaktadır. Bu yolla felsefe ve bilimin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Burada paradokslar ile öğrenilen düşünme ve sorgulama tarzını daha çok önemsemekteyiz. Probleme daha yakından ve olabilecek her türlü çözüm arayışı ile bakmayı sağlayacak paradokslar, farklı bakmasını bilenler için oldukça zengin bir tartışma alanı vermektedir. Düşünceyi geliştirici paradokslardan, dil ve mantık oyunu bile olsa, öğrenilecek çok şey vardır. Doğruluk değerini sürekli sorgulama gibi bir çok zihinsel yetiyi dinamik tutması açısından da paradokslar oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

- AKARSU, Bedi (1998) Felsefe Terimleri Sözlüğü, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- AL-ACEM, Refik v.d. (1996) Mevsuat-ü Keşşafî İstilahat'ül Fununa ve'l Ulum, Beyrut: Mektebet-u Lübnan.
- ARISTOTLE (1995) The Complete Works of Aristotle, ed. Jonathan Barnes, New Jersey: Princeton University Press.
- BLACKBURN, Simon (1996) The Oxford Dictionary of Philosophy, Oxford: Oxford University Press.
- BÜYÜKKEÇECİ, Serhan (2004) Paradokslar ve Mantık Oyunları, İstanbul: Timaş Yayınevi.
- BOLAY, S. Hayri (1999) Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- BRUCE, Colin (2002) Eistein Paradoksu ve Diğer Bilimsel Gizemler, İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- BUNGE, Mario (1999) Dictionary of Philosophy, New York: Prometheus Books.
- CEVİZCİ, Ahmet (2003) Felsefe Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayınevi.
- CLARK, Michael (2001) Paradoxes from A to Z., Florence: Routledge.
- COCCHIARELAL Nino (1987) Logical Studies in Early Analytic Philosophy, Columbus: Ohio State Press.
- ERDOĞAN, Mehmet (1998) Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Rağbet Yayınevi.
- ERICKSON, Glenn W. & FOSSA, John A. (1998) *Dictionary of Paradox*, US: University of Press of America.
- FEARN, Nicholas (2001) Zeno and The Tortoise: How to Think Like a Philosopher, New York: Grove Pres.
- GÖKBERK, Macit (1996) Felsefe Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GRÜNBERG, Teo, ONART A. v.d. (2003) Mantık Terimleri Sözlüğü, Ankara: METU Press.
- GRUNBAUM, Adolf (1968) Modern Science and Zeno's Paradoxes, London: George Allen and Unwin LTD.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1978) Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1993) Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HARVEY, Van H (1997) A Handbook of Theological Terms, New York: A Touchstone Book.
- HEPBURN, Ronald W. (1958) Christianity and Paradox, London, Critical Studies in Twentieth Century Theology.
- HONDERICH, Ted (ed.) (1995) The Oxford Companion, Oxford: Oxford University Press.
- KNEALE, W. K. & KNEALE M. (1991) The Development of Logic, Oxford: Clarendon Press.
- LACEY, R. A. (1982) Modern Philosophy: An Introduction, London: Routledge & Kegan Paul.
- LACEY, R. A. (1986) A Dictionary of Philosophy, London: Routledge & Kegan Paul.
- MACGREGOR, Geddes (1989) Religion and Philosophy, New York: Paragon House.
- MOORE, A. W. (1990) Infinity, London: Routledge.
- PENCE, Gregory (2000) A Dictionary of Common Philosophical Terms, New York: McGraw-Hill.
- PEARSON, R. A. & PHELPS, T. (1998) Academic Vocabulary and Argument, Sheffield: Sheffield Hallam University.
- PETERSON, Michael, HASKER William, REICHENBACH, Bruce, BASINGER David (2001) Philosophy of Religion: Selected Readings, Oxford: Oxford University Press, 2001.
- POPPER, Karl (1994) Açık Toplum ve Düşmanları, çev. H. Rızatepe, Cilt II, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- PROUST, Joelle (1989) Question of Forms: Logic and Analytic Proposition from Kant to Carnap, tr. A. A. Brenner, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1995) Türkçe Sözlük, İstanbul: YKY.
- READ, Stephen (1995) Thinking about Logic, London: Opus.
- REESE, William L. (1999) Dictionary of Philosophy and Religions, New York: Humanity Books.
- RESCHER, Nicholas (2001) *Paradoxes: Their Roots, Range, and Resolution*, US: Open Court.
- ROWE, William L. (1993) Philosophy of Religion: An Introduction, California: Wadworth Pub. Co.
- SAINSBURY, R. M. (1995) *Paradoxes*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHLESINGER, Izchak (2001) The Structure of Arguments, Philadelphia: John Benjamins Pub. Co.
- SHAMSI, F.A. (1973) Towards A Definitive Solution of Zeno's Paradoxes, Karachi.
- STUMPF, Samuel E. (1994) Philosophy: History and Problems, New York: McGraw-Hill Inc.
- TESKE, Roland J. (1996) Paradoxes of Time in Saint Augustine, Milwaukee: Marquette University Press.
- ULAŞ, Sarp Erk, GÜÇLÜ, A. Baki, v.d. (2002) Felsefe Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat.
- ÜLKEN, H. Ziya (1957) Felsefeye Giriş, Ankara: A. Ü. İlahiyat Yay.
- WOODS, John (2002) Paradox and Paraconsistency: Conflict Resolution in the Abstract Sciences, New York: Cambridge University Press.
- YÜKSEL, Nural & BÜYÜKKEÇECİ Serhan (2003) "Paradoxes". Proceedings of Jangjeon Mathematical Society, Volume 6 No:2, December, 147-159.